

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y.2007, C.12, S.3 s.367-380.

**CUMHURİYET DÖNEMİ EKONOMİSİNDE
TARIMSAL YAPININ İNCELENMESİ(1923-1950)
AN ANALYZE OF AGRICULTURAL STRUCTURE IN
THE REPUBLICAN ECONOMY ERA (1923-1950)**

Arş.Gör.Hüseyin TOPUZ*

ÖZET

Bu makalede 1923–1950 arasındaki Cumhuriyet ekonomisinde tarımsal yapı etüt edilecektir. Söz konusu dönemde temel tarımsal yapıların oluşturulmasına yönelik politikalar ile tarım sektörünün genel ekonomi içerisindeki payı incelenmiştir. Konunun daha iyi kavranabilmesi amacıyla, Cumhuriyet öncesi dönemdeki temel tarımsal yapı da ele alınmıştır.

ABSTRACT

In this study, agricultural structure of the Republic of Turkey during the period 1923-1950 was analyzed. In the relevant period, agricultural policies that led to constitute of fundamental agricultural structures and the share of agricultural sectors were examined. In order to understand the topic, agricultural structure during the pre-republic period were also examined.

Tarım, tarımsal yapı.

Agriculture, agricultural structure,

GİRİŞ

Bu çalışmada Türkiye tarihinde derin izler bırakan, Tanzimat dönemi ile başlayan, 1923 yılında kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti ile ivme kazanan, 1923 – 1950 tarihleri arasındaki tarımsal yapı ve politikalar analiz edilmiştir. Söz konusu dönemin daha iyi anlaşılması için Cumhuriyet öncesi tarımsal yapı ve politikalar da kısaca bahsedilmiştir.

1923 – 1950 arasında bugün de olduğu gibi, ülkenin çeşitli bölgeleri arasında tarımın yapısı açısından çarpıcı farklılıklar vardır. Bu yapısal benzersizliğe rağmen tarımsal üretimin Cumhuriyetin ilk yirmi yılında arttığını görmekteyiz. 1923 – 1950 dönemlerinde tarımın kalkındırılabilmesi için yine devlet öncülüğünde çok sayıda tedbirler alınmıştır. Tarımsal gelişme politikasında temel yaklaşım, küçük - büyük bütün özel tarımsal üretim ünitelerini teşvik etmek ana hedef olmuştur.

1. OSMANLIDAN KALAN TARIMSAL YAPI

Cumhuriyet öncesi Osmanlı dönemini Klasik, Tanzimat ve Osmanlı'nın son dönemi şeklinde ele alıp inceleyeceğiz.

* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İktisat Tarihi Ana bilim Dalı.

Klasik Osmanlı ekonomik düzeni toprak ve tarımsal üretime dayanan bir sistem olarak açıklanabilir.¹ Tımar sistemi² zirai ekonominin dolayısıyla Osmanlı Ekonomisinin esasıdır. Bu sistem, tarım teknolojisinde bir gelişme olmamasına rağmen, ülkemizdeki yüksek zirai üretim için gerekli ortamı sağlamıştır. Özellikle güvenlik ve ürüne sahip olma faktörleri yüksek üretim için gerekli şartları hazırlamıştır.³ Sistem ülkenin zirai iktisadiyatıyla askeri yapısının temeli olarak klasik dönemde kendisini önemle göstermiştir.⁴

Klasik tımar sistemi içerisinde Osmanlı toprakları ülke ihtiyaçlarını karşılayacak bir tarım kapasitesine sahipti.⁵ Ancak Osmanlı'nın tımar esasına dayalı klasik miri sistemi, XVIII. Yüzyıl iktisadi ve siyasi-bürokratik çarkını döndürmeye yetmiyordu. Söz konusu klasik iktisadi düzen, XVI. yüzyıla kadar mahalli devlet düzeyindeki Osmanlı sisteminin askeri ve siyasi ihtiyaçlarına cevap verebiliyordu. XVI. Yüzyıl ortalarında Tımar sistemi bu büyüklükteki bir devletin ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelerek devrini tamamlamıştır.⁶

15. ve 19. Yüzyıllarda Batı Avrupa'nın eriştiği ekonomik düzene karşı Osmanlı İmparatorluğu endüstrileşememiş, kaynaklarını kullanamamış ve sorunlarına geçerli çözüm yolları bulamamış bir toplum niteliğinde kalmıştır.⁷ Avrupa'nın, sanayi devrimine girmeye başladığı zamanlarda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi ve iktisadi şartlarda yerli sermayenin gelişmesine elverişli değildi.⁸

19. yy. Osmanlı İmparatorluğunda ekonomik kaynaklar dengesinin belirgin bir niteliği toprak faktörünün nispi bolluğudur. Toprak faktörünün nispi bolluğuna karşılık emek ve sermaye kıt bir faktördür. Ekonomik kaynaklar dengesinde emek faktörünün kıtlığı toprağın; sermaye faktörünün kıtlığı da emeğin daha etkin kullanılmasını sağlayacak yatırımları engellemiş ve kırsal toplulukların üretim gayretlerini toprak yoğun geri bir teknoloji ile sürdürmelerine yol açmıştır.⁹ 19. yy. Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi çok büyük ölçüde tarıma bağlı kalmıştır. Vergi gelirlerinin çoğu tarımsal kaynaklardan alınıyordu ve ihracatının çoğu da tarım ürünlerinden oluşmakta idi.¹⁰

Tanzimat dönemi (1839 – 1876) ve izleyen yıllarda tarımın bütününe yönelik çalışmalar gündeme geliyor. Bu dönemin programları

¹ A. Rasih İLKİN - A. Bilge KÖKSAL, **Türkiye'de İktisadi Politika Gelişimi**, Yapı ve Kredi Bankası Yayını, Binbirdirek Matbaası, İstanbul: 1973, s.3.

² Bkz., Ö. Lütfi BARKAN, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.805.

³ Ahmet TABAKOĞLU, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, Nisan 2000, s.197.

⁴ TABAKOĞLU, s.202.

⁵ TABAKOĞLU, s.216.

⁶ Orhan KILIÇ, **Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihati**, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997, s.VI.

⁷ Koray BAŞOL, **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Matbaası, İzmir: 1994, s. 45.

⁸ BARKAN, s. 874.

⁹ Tevfik, GÜRAN, Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840–1910, Türk İktisat Tarihi Yıllığı, Yıl:1987, Sayı: 1, s. 229,230.

¹⁰ Donald QUATAERT, **“Osmanlı İmparatorluğunda Tarımsal Gelişme”**, (Çeviren: Ahmet GÜNLÜK), Tazimattan Cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi, s. 1556.

arasında göçebe toplulukların yerleşik tarıma verdiklerin zararın önlenmesi, tarımsal iş gücü yetersizliği için önlem alınması; kredi sorununun çözümü, hayvan hastalıklarının önlenmesi; modern tarım araçları ve iyi cins tohum alımı gibi teknolojik yeniliklerin yanı sıra, tarımsal alt yapı yatırımları ve iç ticareti geliştirecek pazar yerlerinin kurulması gibi konularda yer alır.¹¹

Bu dönemde sosyal ve İdari reformlarla modernleşmeyi ve bu reformların başarısını ekonomik gelişme alanında atılacak adımlarla desteklemeyi hedef alan bir yönetim anlayışı doğmuştur. Devlet organlarının karar ve uygulamalarına açık bir şekilde yansıyan bu imari mülk hedefi, bir iktisat politikasının doğmasını beraberinde getirmiş ve bu iktisat politikasının en bariz şekilde yansıdığı alanda hiç şüphesiz ekonominin en geniş sektörü olan tarım sektörü olmuştur.¹²

1877 yılından itibaren ise belirlenen tarım politikasını yürütecek kurumlar tek tek kurularak, belli ölçüde ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır.¹³ Uygulanan bu ziraat politikaları iç ve dış talep şartları Tanzimat döneminin hızlı zirai genişleme dönemi olmasına yol açmıştır.¹⁴

Bu dönemde ilgili kurumlar tarafından belirlenen tarımsal gelişmeye yönelik hedefler ayrıntılı olarak Cumhuriyet dönemindeki politikacıların belirlediği hedeflerin büyük çoğunluğunu kapsayan bir niteliktedir.

2. OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDEKİ TARIMSAL YAPI (1900 – 1923)

1907 yılındaki resmi Osmanlı istatistikleri Makedonya ve Trakya'da işlenen tüm toprakların %88'nin buğday, arpa ve diğer hububata ayrıldığını ve bu ürünlerin hayvan ürünleri dışındaki toplam tarımsal üretim değerinin %76sını oluşturmaktadır. Benzer biçimde İmparatorluğun Anadolu vilayetlerinde 1909 yılında, tahıllar tüm işlenen toprakların %84 ünü kaplıyordu ve hayvan ürünleri dışında tarımsal üretim değerinin %77 sini oluşturuyordu.¹⁵

1908 ile 1914 yılları arasında tarımsal hâsılanın %13- 14' ü ihraç edilmekte, büyük kentlerin beslenmesi ise un ithalatı ile sağlanmaktaydı. Bu dönem tarımsal üretimde küçümsemeyecek artışlara tanık olmuştur.¹⁶ Osmanlı ekonomisinin “milli hâsılasına” ilişkin 1913 için yapılan bir tahmine göre, o yılın safi milli hâsılasının %10'dan fazlasının ihraç edildiğini, daha da önemlisi, tarımsal üretimin %20'den fazlası ihraç edilmiştir. Bu oranlar

¹¹ İTO, *Tarım Destekleme Politikaları ve Sonuçları*, ABO, AT ve Türkiye, Yayın No. 1993–29, Can Matbaası, İstanbul: s.32.

¹² Tevfik GÜRAN, “*Zirai Politika ve Ziraatta Gelişmeler 1839 – 1876*”, **150. Yılında Tanzimat**, (Yayımlayan: Hakkı Dursun YILDIZ), Ankara: 1992, s.219.

¹³ Bünyamin DURAN, “*Osmanlı Devletinin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler (1870 – 1914)*”, **5. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, İstanbul, 21 – 25 Ağustos 1989, s.326 – 327.

¹⁴ TABAKOĞLU, s.219.

¹⁵ Şevket PAMUK, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820 – 1913)*, Yurt Yayınları, İstanbul: 1994, s.97.

¹⁶ Korkut BORATAV, *Türkiye İktisat Tarihi (1908 – 1985)*, Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul: 1990, s.24.

tarımda ticarileşmenin ve Osmanlı ekonomisinin dışa yönelmesinin ne ölçüde ilerlediğini göstermektedir.¹⁷

Osmanlı Devleti'nin son döneminde tarımsal üretim milli gelirin %65'ini oluşturmaktaydı. I. Dünya Savaşı öncesinde tarımsal üretimin %80'ni bitkisel, %20'si hayvansal üretim olup, tahıl, bitkisel üretimde %75'lik bir paya sahipti. Zaman içinde tarımsal üretimde sanayii bitkileri lehine bir gelişme olmuştur.

I. Dünya Savaşı yıllarında ise Osmanlı'nın ekonomik yapısı gittikçe bozulurken devletin sadece "vergi ver asker ver" haber ve isteklerine muhatap olmuştur.¹⁸

V. Elzem'in hesaplamalarına göre 1914- 1918 arasında buğday üretimi %47, tütün %5, kuru üzüm %54, fındık %65, yaş koza %69'a düşmüş, koyun sayısı %45, keçi sayısı %33 azalmıştır.¹⁹ Rakamlarda da açık olarak görüldüğü gibi savaş döneminde Osmanlı tarımı ağır yaralar almıştır.

3. 1923–1930 YILLARINDAKİ TARIMSAL YAPI

Cumhuriyetten sonra Medeni Kanunun yürürlüğe girmesiyle miri toprak sistemi, Osmanlı toplumundaki özel mülkiyete doğru yönelen tarihi evrimini bitirerek ortadan kalkmıştır. Medeni Kanunun yürürlüğe girmesi ve Tatbikat Kanununun 43. Maddesine dayanılarak 1926 yılında miri toprak sistemi tamamıyla ortadan kaldırılmıştır.²⁰ İzmir İktisat Kongresinde alınan karardan sonra, TBMM 17 Şubat 1341(1925) tarih ve 552 sayılı 'Aşarın ilgası ile Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanunla'' Osmanlıdan intikal etmiş olan aşar vergisi tamamen kaldırılmıştır.²¹ Çağ dışı olan, sırf batı sermayesine hizmet ettiği için ayakta kalan aşarın kaldırılmasıyla²², tarım kesimi üzerindeki vergiler büyük ölçüde azaltılmış oluyordu.²³ Arazinin gayr-i safi hâsılatı üzerinden çoğu kez aynı olarak alınan aşar, köylüyü üretimden caydırıcı nitelikteydi. Ayrıca ağır yükü nedeniyle kırsal kesimde sermaye birikimini engellemekteydi. Aşar gibi çağ dışı vergilerin kaldırılışı ve verginin kazanca kaydırılışı tarımda üretimi özendirici bir ortam yaratmıştı. Vergi yükü kırsal kesimden pazara ve kente doğru yönlendirilmişti.²⁴

¹⁷ PAMUK, s.97.

¹⁸ Rıdvan KARLUK, **Türkiye Ekonomisi**, Beta Yayınevi, İstanbul, 1997, s.158.

¹⁹ BORATAV, s.24.

²⁰ Suat AKSOY, **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul: 1971, s.52.

²¹ Düstur, cilt:3,s:57

²² Gülten KAZGAN, 'Küreselleşen Kapitalizm ve Osmanlı ekonomisinin Yarı sömürgeleşmesi' XVIII. Yüzyıl Sonundan Birinci Dünya Savaşı'na, **İktisat Dergisi**, Ekim 1999,Sayı:394,s34.

²³ Şevket PAMUK, TOPRAK Zafer, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923 – 2000)**, Yurt Yayınları, Ankara: 1988, s.14.

²⁴ Zafer TOPRAK, "*Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler, (1900 -1950)*" **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923–2000)**, Yurt Yayınları, Ankara: 1988. s.22.

Cumhuriyet Döneminde zirai sektörde yapılan en önemli vergi reformu, aynı olarak alınan aşar vergisinin kaldırılması ve bu sektörde alınacak bütün vergilerin parasal vergi şekline dönüştürmesidir.

Vergi sistemindeki bu önemli değişiklik ziraat kesiminin Kapalı iktisadi yapıdan çıkarak, nakit ihtiyacının karşılanması için zirai ürünlerin pazara yönelmesini sağlamıştır.

Tarım kesiminde aşarın kaldırılması ve sonraki yıllarda ise toprak reformu için tasavvur ve çalışmalara başlanmıştır. Ancak tarım kesiminde belirli bir gelişme yahut tarım reformu söz konusu olamamıştır.²⁵

Türkiye de 1923–1931 Döneminde faaliyet gösteren zahire ve hububat borsaları buldukları bölgelerdeki fiyat farklılıklarını ortadan kaldırarak alıcı ve satıcının güvenle işlem yapmasını, ürünlerinin kalite ve değerlerinin sistemli bir şekilde belirlenmesini sağlamıştır. Meşrutiyet yıllarında tarım borsaları kurma girişimi olmuşsa da başarılı sayılabilecek tek örnek Konya'dır. Ticaret Borsaları Cumhuriyetle birlikte önem kazanmıştır. Türkiye de ticaret borsaları 29.10.1924 yılında 655 sayılı kanunla Ticaret Borsalarının kurulmasına başlanır.²⁶ İstanbul Ticaret Borsasında 1925 yılında yerli buğday okka fiyatı yıllık ortalaması 19 kuruş 12,5 santim iken 1929'da 16 kuruş 44 santime düşer. Tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüş 1930 yılından itibaren hızlanmıştır.

Yine bu dönemde 1923'de istihsal, alım ve satım ortaklık kooperatifleri nizamnamesi yayımlanır. Bu Cumhuriyetin ilk kooperatifçilik mevzuatıdır. 1924 yılında 1850 den beri yürürlükte olan ticaret-i Berriye Kanununda değişiklik yapılarak, şirketler kısmına kooperatif şirketler eklenir ve kooperatiflere yasal güvence sağlanır. 1924'te itibar-ı Zirai Birlikleri Nizamnamesi ile köylünün kredi sorununa değinilmiştir. 1926 Türk Ticaret Kanununda kooperatiflerin önemli bir yeri vardır. 1926 yılında Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu ile tarımsal kredi yeniden düzenlenir. Bu dönemde Ziraat Bankası tarım sektöründe motor işlevini üstlenir. 1924 tarihli bir yasa ile banka 30 milyon TL sermayeli ve 99 yıl süreli bir anonim şirket olur. Bankaya tarımsal kredi yanında her türlü bankacılık faaliyetinde bulunabilme yetkisi tanınır. Bankanın sermayesi 1930 yılında 100 milyon TL' ye çıkarılır. Tarımda makineleşmeyi sağlamak amacıyla 1923 de tarım araçlarının ziraat bankası eliyle ithali ve üreticiye gümrüksüz dağıtılması kanunlaşır. Devlet hesabına buğday alım satımına girişilir. Göçmenlere ve muhtaç çiftçilere yemeklik ve tohumluk buğday dağıtılmıştır.²⁷

Öte yandan Cumhuriyetin ilk yıllarında gayri safi milli hâsılının önemli bir bölümü (1923 yılında %39,1, 1930 yılında %45,2). Tarım sektöründe meydana getiriliyordu. 1923–1930 arasındaki GSMH da ki %6,11lik artış yukarıda bahsedilen politikaların bir yansımasıdır. Tarım sektörü ülke ekonomisinde nüfusun besin kaynağı olma niteliği yanında, aynı zamanda büyük bir kitlenin istihdam ve geçim kaynağıydı. Ancak sektörün

²⁵ Mükerrerem HİÇ, *Türkiye Ekonomisinin Analizi*, Güryay Matbaacılık, İstanbul: 1980, s.6.

²⁶ Düstur, Cilt:6,s:274

²⁷ Zafer TOPRAK, *Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler*, s. 22 -24.

önemli sorunları tamamen giderilememiştir. Bunlardan belli başlıları; Tarım sektöründe devletin desteği, özel girişimcilerin teşviki, zirai kredi ve zirai araç - gereç temini yoluyla desteklenmesi, verimin arttırılması konusunda ise ücretsiz olarak ıslah edilmiş tohum, damızlık hayvan, zirai ve veteriner ilaç ve hizmetlerini sağlama gibi desteklerden söz edebiliriz.

1923 yılı itibarıyla dönemin GSYİ açısından tarım sektörünün durumu ise şöyledir. 1948 yılı üretici fiyatları ile 1923 yılı Cumhuriyet Türkiye'sinde GSYİH değerinin 2 milyar 959,1 milyon TL olduğunu, bunun 1 milyar 263,5 milyon TL' sinin tarım, 309,2 milyon TL' sinin sanayi ve 1 milyar 386,4 milyon TL' sinin de hizmetler sektöründe meydana getirilmiştir.²⁸ Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı %42,7 ile hizmetler sektörünün hemen arkasından gelir.

Aşağıdaki tablomuza göre ise sabit fiyatlarla GSYİH içinde(1923 Yılı) %46,9 ile en büyük payın hizmetler sektörüne ait olduğunu, hizmet sektörünü %42,7 ile tarım sektörünün takip ettiğini, sanayi sektörünün payının ise %10,4 gibi çok düşük bir düzeyde olduğunu görmekteyiz.

Aşar vergisinin 1925 yılında kaldırılmasıyla GSYİH içinde tarım sektörünün payı %44,4 iken 1926 yılında %49,6 ya yükselmiştir.

Tablo 1: GSYİH içindeki sektör payları (%) (sabit fiyatlarla)

YILLAR	TARIM	SANAYİİ	HİZMET
1923	42.7	10.4	46.9
1924	47.4	8.5	44.1
1925	44.4	8.9	46.9
1926	49.6	8.6	41.8
1927	39.3	11.8	48.9
1928	42.2	10.6	47.2
1929	49.5	9.0	41.0
1930	46.5	9.9	43.6

Kaynak: TOBB, *Türkiye'de GSMH*, s.11.

Not: İzafi banka hizmetleri sektörüne dağıtılmıştır.

İncelenen dönemde GSYİH içinde tarım sektörü önemli bir paya sahip olup 1926 yılında en yüksek değerine, 1927 yılında ise en düşük değerine ulaşmıştır. Ancak tarım sektörü ekonominin lokomotifi olma rolünü devam ettirmektedir.

1922–1929 dönemi dünya iktisadi yapısının en belirgin özelliği zirai sektörde görülen büyük miktardaki zirai üretim artışıdır. Aynı yıllarda Türkiye de ki zirai üretim artışında bir paralellik vardır.

4. 1930-1950 YILLARI ARASINDAKİ TARIMSAL YAPI

1930 – 1940 yılları arasında Cumhuriyet Türkiye' sinde TMO'nun önemli bir payı tarımda yaratılıyor. Emeğin ise büyük kısmı tarımda istihdam ediliyordu. Yine bu dönemde nüfusun büyük bir kesimi kırsal alanda yaşıyordu. Ekonomide tarıma yönelik politikalar esas ilgi alanıdır.

²⁸ TOBB, *Türkiye'de Ekonomik Yapı Değişimleri (1923 – 1988)*, s.11.

1929 yılında yaşanmakta olan bunalım, Cumhuriyet Türkiye'sinden izlemesi gereken ekonomik politikalar, tarımdan üç ayrı işlevi yerine getirmesini bekliyordu. Bunlar milli işeyi sağlamak, milli sanayi hal ve istikbalindeki ihtiyaçları ölçüsünde gerekli hammaddelerle beslemek, ihracatı çoğaltarak bu sanayii kalkınmasının gerektirdiği dış parayı sağlamaktır.²⁹

İncelenen dönemin mevcut yapısı izlenebilecek politikalara çeşitli kısıtlamalar getiriyordu. Türkiye topraklarının 1930'lu yıllarda %10,9 tarla arazisi, %2,6'sı bağ ve bahçe, %15,0'ı tarım yapılabilecek yedek arazi, %31,1'i orman ve çalılık, %13,1'i mera ve çayır, %27,3'ü tarıma elverişli olmayan arazi olarak hesaplanmıştır. Bu durumda Türkiye'nin tarım yaptığı araziden daha fazla kullanılabilir araziye sahiptir. Tarımsal üretimde kıt olan kaynak emek ve sermayedir.³⁰

Bu dönemin en önemli özelliği bütün önlemlerin istenen sonuçları vermekte olmasıdır. Büyük bir köy ekonomisi olan Türkiye ekonomisi, yavaş da olsa modern bir görünüme girmekte, alt yapısı ve kurulmakta olan endüstrisi ile parlak bir geleceğe yönlendirilmekteydi. Büyük ümitlerle uygulamaya konan 1. Beş Yıllık Sanayii Plânı (1933–1937) yüzde yüz oranında gerçekleştirilmiştir.³¹

1935–36 senesinde 1.300 milyon lirayı bulan gelirimizin %70'i ziraat ekonomisinin muhtelif faaliyet branşlarından elde edilmiştir. 1937 senesinde ziraat ekonomisinin temin ettiği ihracat, genel ihracatımızın %93,6'sı idi. Bu rakamlar bize gerek normal ihtiyaçlarımızı ve gerekse sanayileşme planlarımızın gerektirdiği araçları, hariçten ancak tamamen zirai mamullerimizle alabileceğimizi göstermektedir.³²

1931 yılında 1. Ziraat Kongresinde sunulan raporlarda memleket tarımının genel geriliği açıklanmakta ve köylünün pazarla olan bağının sadece şeker, gaz, kahve, gibi pek zorunlu maddelerle sınırlandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde küçük köylü işletmelerin geriliği ve yoksulluğu yanında özel kişilere ait büyük işletmelerinde geri bir durumda buldukları anlaşılmaktadır. Büyük özel mülkler, kendi işletmelerinin toplam topraklarından ancak %5- %10'unu tarla olarak kullanmaktadır. Diğer topraklar ise mera topraklarıdır. Bu işletmeler çok ekstansif tek taraflı çalışan ve yalnız tabiatın verdiği ile yetinen tarımsal işletmelerdir.³³ I. Türkiye Ziraat Kongresi'nde, sunulan bildiri ve ihtisas raporlarının, zirai teknoloji, zirai üretim ve ülke içerisindeki zirai teşkilatlanma konularını içerdiği görülmektedir.

Bu arada hazine topraklarının nüfuzlu kimseler ve büyük toprak sahipleri tarafından ele geçirilmesi olayı bu dönemde yaygın bir şekilde

²⁹ M. Esat SÜMER, "Yurdumuzun Zirai Kalkınması", *Tarım Bakanlığı Dergisi*, No. 10, 1948, s.4.

³⁰ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ, Ankara: 1982, s.35.

³¹ Zeyyat HATİPOĞLU, Mustafa AYSAN, *Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul: 1994, s.18.

³² BARKAN, s.449–450.

³³ AKSOY, *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*, s.53 – 54.

uygulanmıştır. Hükümet, 1932–1933 yılları arasında 90.000 dönüm toprak dağıtmış, 1934 yılında bu miktar 6 milyon dönüme çıkarılmıştır.³⁴

Cumhuriyetten sonra ülkedeki toprak mülkiyeti dağılımını değiştirecek, ekonomik ve sosyal yapıda köklü bir reformu sağlayacak teşebbüslere 1935 yıllarında girişilmiştir. İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan, İskân ve Toprak Kanunu büyük idare amirlerine geniş yetkiler tanıyordu. Atatürk'ün 1936 ve 1937 yıllarında TBMM' sini açış nutuklarında hazırlıkların bittiğini ve Toprak Kanununun TBMM onayına sunulacağını gösteren sözleri ve kendisinin bu konudaki fikirleri vardır.³⁵ Ancak Atatürk'ün ölümü ve araya II. Dünya Savaşının girmesi dolayısıyla gerçekleşmemiştir. Özetle Atatürk'ün toprak kanunlarının kısa bir zamanda çıkarılarak memlekette topraksız köylü bırakılmamasını isteyen sözleri de lüzumlu hazırlıkların tamamlanarak, büyük bir zirai reform hareketinin başlamak üzere olduğunun bir alametidir.³⁶ Ancak Atatürk'ün vefatı ve araya II. Dünya Savaşının girmesi dolayısıyla gerçekleşmemiştir. Diğer modernleşme çabaları ise, 1930 yılında Ankara'da kurulmuş olan Yüksek Ziraat Mektebi 16 Haziran 1933 ve 2291 kanunla “Yüksek Ziraat Enstitüsü” haline getirilmiştir. Ziraat Yüksek Enstitüsünün kurulduğu 1933 yılı aynı zamanda, Türkiye'de üniversite reformunun yapıldığı bir yıldır. 1931 yılında Eskişehir'de “Dry. Farming Deneme İstasyonunu” kurmuştur. Ayrıca Eskişehir'e 45 km. uzaklıktaki 20.000 dönümlük Çifteler örnek çiftliğinde, 1935 yılından itibaren kuru tarımın traktörle ve atla yapılan sürümler altında maliyetleri karşılaştıran denemeler yapılmıştır. 1938 yılında Ankara ve Eskişehir vilayetleri ile Trakya'da buğday tohumluklarının değiştirilmesi için hazırlanan 5 yıllık plân savaş dolayısıyla uygulanamamıştır. 1 Ocak 1938 tarih ve 3308 sayılı kanunla Atatürk'ün yurdun çeşitli yerlerinde kurmuş olduğu bu çiftlikleri işletecek olan, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu oluşturulmuştur. 10 Haziran 1938'de kabul edilen 34–37 sayılı “Tütün ve Tütün İhisarı Kanununun” ile tütün ekiminin nerede ve nasıl yapılacağı hakkında hükümler getirilmiştir.³⁷ Türkiye'de tarımsal ürünlere ilk müdahale ise 1932 yılında kabul edilen 2056 sayılı “Buğday Koruma Kanunu” ile başlamış³⁸ ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan görüşmeler sonunda 24.06.1938 tarihinde 3491 sayılı kanunla bir iktisadi devlet teşekkülü olarak Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur.³⁹ TMO hububat üretiminin yapılmadığı veya yeterli olmadığı bölgelere hububat sevkiyatı yapmıştır. TMO'nun faaliyet göstermeye başlaması ile Türkiye'nin hiçbir bölgesinde hububat sıkıntısı veya aşırı bir hububat bolluğunun yol açtığı fiyat yüksekliği ve fiyat düşüklüğü meydana gelmemiştir.

Bu dönemdeki Birinci Beş Yıllık Plan uygulamasının son yılı olan 1939 yılı sonunda, ekonominin genel durumu hakkında bir fikir sahibi olabilmek için Tablo-2'yi incelersek, GSYİH'da genel anlamda bir artış söz

³⁴ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*, s.161.

³⁵ AKSOY, s. 59–60.

³⁶ BARKAN, s.457.

³⁷ İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları” Türkiye'de Tarımsal Yapılar, (1923–2000), s.43–53 den derlenmiştir.

³⁸ BAŞOL, s. 121.

³⁹ DÜSTUR, Cilt:19,S:1486

konusudur. Ancak GSYİH içinde Tarım Sektörü'nün payı tablo 3 de görüleceği üzere bir dalgalanma söz konusudur.

Tablo 2: 1949 Yılı Fiyatlarıyla GSYİH (milyon TL)

YILLAR	GSYİH	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER
1931	5.877,2	2.886,8	615,7	2.374,7
32	5.252,5	2.055,0	725,1	2.472,4
33	6.065,2	2.509,5	862,9	2.692,8
34	6.447,4	2.578,3	981,8	2.887,3
35	6.252,4	2.420,5	980,6	2.851,3
36	7.694,4	3.731,2	946,8	3.016,4
37	7.810,6	3.599,5	1.044,7	3.166,4
38	8.549,5	3.793,5	1.208,7	3.547,3
39	9.139,3	3.939,4	1.410,9	3.789,0
40	8.701,9	3.890,6	1.267,4	3.543,9

Kaynak: TOBB, *Türkiye'de GSMH s.12*

Aşağıdaki Tablo-3 de ise GSYİH içinde sektör payları verilmiştir. Tablomuzda 1931 yılı için sabit fiyatlarla GSYİH içinde %49,1 ile en büyük payın tarım sektörüne ait olduğunu, tarım sektörünü %40,4 ile hizmetler sektörünün takip ettiğini, sanayi sektörünün payının ise %10,5 gibi çok düşük düzeyde olduğunu görürüz. Tarım sektörünün GSYİH içindeki en düşük oran ise 1935 yılıdır. Tarım sektörü hala milli ekonominin vazgeçilmez sektörlerinden biridir.

Tablo 3: GSYİH İçinde Sektör Payları % Sabit Fiyatlarla

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1931	49,1	10,5	40,4
1932	39,1	13,8	47,1
1933	41,4	14,2	44,4
1934	40,0	15,2	44,8
1935	38,7	15,7	45,6
1936	48,5	12,3	39,2
1937	46,1	13,4	40,5
1938	44,4	14,1	41,5
1939	43,1	15,4	41,5
1940	44,7	14,6	40,7

Kaynak: TOBB, *Türkiye'de GSMH s.12*

1923 yılına göre yaptığımız bir karşılaştırmada GSYİH içinde tarım ve sanayi sektörlerinin payı artmıştır. Tarımın %4'lük artışına karşılık sanayii % 5,4 gerilemiştir.⁴⁰

Tarım kesimi bu dönemde bütün olumsuz şartlara rağmen müspet, ancak sanayinin gerisinde kalan bir gelişme temposu gerçekleşmiştir. Yıllık ortalama büyüme hızı % 5,8'dir. 1928-1929 boyunca buğday üretiminin %94, tütünün %56, şeker pancarının %75 arttığını; ihracattan iç piyasaya yönelen pamuk üretiminin ise %8 dolaylarında gerilediğini görüyoruz. Yıllık milli gelir. Büyüme hızlarının 1930 - 1939 ortalaması ise % 6,8'dir. Bu gelişme, tarım kesimindeki gelişmenin yavaşlaması nedeniyle 1926-1929 ortalama büyüme hızının (%10,9'un) gerisindedir. Ancak tüm dünya ekonomisinin büyük buhran içinde bulunduğu ve kapitalist ülkelerde reel gelirlerde çok

⁴⁰ TOBB, s.11-12.

önemli düşmelerin meydana geldiği bir dönemde ortalama %7'ye yaklaşan bir büyüme temposunun önemli bir başarı olduğu söylenebilir.⁴¹ 1938'de Atatürk'ün ölümünü izleyen yıllarda II. Dünya savaşı başlamış (1939–1945) ve savaşın ekonomik kalkınmamız üzerinde ciddi olumsuz etkileri görülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda Türkiye'de iktisadi kalkınmanın temeli atılmış ve iktisadi hayatta bir hızlanma her an başlayabilir duruma gelmiştir. Fakat savaşın başlamasıyla Türkiye'nin Dünya ile ilişkileri son derece zayıfladığı gibi, muhtemel bir savaş nedeniyle ülke, imkânlarından çok üstünde bir ordu beslemek durumunda kalmıştı. Bazı hesaplamalara göre Türkiye'nin ulusal geliri 1939–1946 arasında %20 oranında azalmıştır.⁴² 1940 yılında Milli Koruma Kanunu çıkarılmış ve daha sonra 477 sayılı koordinasyon kararı ile Tarım Bakanlığına boş devlet arazileri üzerinde ve devlet hesabına tarım yapmak yetkisi verilmiştir.⁴³ Refik Saydam Hükümeti Milli Koruma Kanununa dayanarak çıkarttığı kararnamelerle, pek çok piyasayı denetim altına almaya çabalamıştır. Fiyat artışlarına ve yaratılan darlıklara karşı idari önlemlerle mücadeleye çalışılmıştır. İaşe konusunda ise hükümet, savaşın ilk bir buçuk yılında müdahalecilikten kaçındı. 1940 yılı büyük ölçüde stoklara dayanılarak geçirildi. Hükümet üreticileri, ürünlerini TMO'ya veya tüccara satmakta serbest bıraktı. 1941 yılının şubat ayından itibaren yeni bir uygulama başlattı. Üreticilerin hububat ürünlerini daha önceden belirlenen fiyatlarla TMO'ya satmaları istendi. Ancak önceden belirlenen resmi fiyatlar piyasa fiyatının altındaydı. Bu tür bir müdahalecilik İaşe sorunu çözememiştir. Ağustos 1942 yılında ise çıkarılan bir talimatname ile hububat ürünlerinin tümüne değil, belirli oranlarına el konulmasına, el konulamayan bölümlerin ise üretici tarafından serbestçe satılmasına karar verildi. 1943 yılları başlarında iaşe sorunları daha da ağırlaştı. Hububata ek olarak baklagiller de uygulama kapsamına alındı. Bu yıl çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'yla belli başlı tüm ürünlere uygulanan ve aynı olarak toplanan yeni bir vergi getirildi. Bütün bu uygulamalar 1945 yılından sonra kaldırılmıştır.⁴⁴

İncelenen dönem içerisinde tarımda makineleşme ve teknik bilgilerin kullanılmasındaki gelişmelerin kurumlaşmaya yansımaları, 28 Ocak 1943 tarih ve 2/19373nolu "Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun Teşkiline Dair Kararname" ile yeni bir kurum oluşturulmuştur. Bu kurum hızlanacak tarımın makineleşmesi hareketinin, esas mekanizmalarından birini oluşturacaktır.⁴⁵

İkinci Dünya Savaşından sonra, memlekette bir toprak reformunu esas alacağı düşünülen çiftçiye toprak dağıtılması ve çiftçi ocakları kurulması

⁴¹ BORATAV, s.55–56.

⁴² Zeyyat HATİPOĞLU, *Türkiye İktisadının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*, Beta Basın Yayın Dağıtım A.Ş. İstanbul: 1993, s.39.

⁴³ İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları" s.49.

⁴⁴ Şevket PAMUK, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar Ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923–2000)*, Yurt Yayınları, Ankara: 1988, s. 102 -107 den derlenmiştir.

⁴⁵ TEKELİ, İLKİN, s. 88

hakkındaki kanun tasarısı meclise sunulmuştur. Tasarıya göre yasanın amaçları, topraksız ya da az topraklı çiftçiye toprak vermek, ülkedeki tarımsal alanların sürekli işlenmesini sağlamak ve arazi mülklerinin aşırı derecede büyümelerini ve belirli bir orandan aşağı düşmelerini önlemektir.⁴⁶ Tasarı TBMM tarafından 11.06.1945 tarih ve 4753 sayılı kanunla kabul edilen 'Çiftçiyi 'Topraklandırma Kanunu'' çıkarılarak yasallaştı.⁴⁷ Kanunun 17. Maddesi toprağın bizzat onu işleyenlere (kiracı, ortakçı, yarıcı vs.) verilmesini ve büyük mülklerin sınırlandırılmasını öngörmektedir. Kanunun özel mülklerle ilgili maddesi hemen hemen hiç uygulanmamıştır.⁴⁸

Kanun çıkmasından hemen sonra birtakım değişiklikler yapıldığı gibi uygulamada da titiz davranılmamıştır. Bu nedenle, Türkiye'de ilk çıkarılan toprak reformu olan bu kanun, reform niteliğini kaybetmiş ve sonuçta toprak dağılımındaki adaletsizlik daha da artmıştır.

Diğer yandan incelenen 1940 -1945 yılları Milli Hâsılanın, sınaî ve (1942 hariç) tarımsal üretimin sürekli olarak düştüğü yıllardır. Yıllık değişim oranlarından yapılan hesaplama göre 1940 -1945 döneminde ortalama %5,6, tarımsal hâsıla %7,2, milli hâsıla ise %6,3 gerilemiştir. Tarım da ise buğday üretimi dönem boyunca ortalama %9 dolaylarında düşerken, sınaî ürünler durumlarını korumuşlar; Tütün üretimi %2 artmış; pamuk üretimi ise %1 oranında düşmüştür.⁴⁹

Bu dönemde ülkemiz ekonomisinde bir duraklama, hatta bir gerileme başlamıştır. Sabit fiyatlarla GSYİH içinde 1941 yılında en büyük pay %42,4 ile hizmetler sektörüne aittir. Bunu %41,7 ile tarım sektörü ve %15,9 ile Sanayi sektörü izlemektedir. Sabit fiyatlarla GSYİH den tarım sektörünün en yüksek oranı 1943 yılında %45,7, en düşük oran ise 1945 yılında 38,9 dur.⁵⁰

1946–1953 yılları ise esas olarak tarımsal gelişme yıllarıdır. Dönem boyunca tarımın ortalama büyüme hızı %13,2'yi bulmuş ve %9,2'lik sınaî büyüme hızını belirgin bir biçimde aşmıştır. Tarım kesiminin milli hâsıla içindeki payı 1946- 1947 ortalaması olarak %43,6 iken, 1952 -1953 de bu oran %44,7'ye çıkmıştır.⁵¹

Tarım sektörünün Türkiye'nin milli hâsılasından yüksek bir hisse alması ve faal nüfusun ziraatla işteğal etmesi bu sektörün hala milli ekonominin vazgeçilmez sektörlerinden biri olduğunu gösterir.

Aşağıdaki Tablo–4 1924–1950 arasındaki tarım sektöründe yaratılan Milli Gelirin, Genel Milli Gelire oranını göstermektedir.

⁴⁶ Rıdvan KARLUK, *Türkiye Ekonomi*, s. 21.

⁴⁷ Düstur, Cilt:26,s:1169

⁴⁸ DİNLER Zeynel, *Tarım Ekonomisi*, s. 21.

⁴⁹ BORATAV Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908 -1985*, s.68

⁵⁰ TOBB, s.20

⁵¹ BORATAV Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908 – 1985*, IV. Cilt, Cem Yayınevi İstanbul: 1997, s.316

Tablo 4: 1924–1950 Arasında Tarım Sektöründe Yaratılan Milli Gelirin, Genel Milli Gelire Oranı

Yıllar	Oran	Yıllar	Oran
1924	-	1938	58,1
1925	-	1939	57,4
1926	-	1940	57,6
1927	57,6	1941	55,7
1928	57,2	1942	57,7
1929	62,1	1943	55,6
1930	60,3	1944	54,5
1931	61,4	1945	53,6
1932	56,2	1946	59,7
1933	58,1	1947	54,7
1934	58,5	1948	53,2
1935	57,7	1949	46,9
1936	59,9	1950	50,0
1937	59,8		

Kaynak: Mustafa Recep ERDOĞAN, “Türkiye’de Tarım Vergilendirmesi ve Kalkınma, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C:30, Ekim 1970-Eylül1971, s.238.

Not: 1927 öncesine yönelik milli gelir hakkında tahminler yapılmamıştır.

Tablo 4’de görüldüğü gibi 1927 yılında %57,6 olan oran –küçük artış-azalışlar dışında- genel olarak dönem sonunda %50,0’a kadar düşmüştür. Tarımda yaratılan milli gelirin genel milli gelire oranı 1931 yılında %61,4 ile yüksek seviyeye çıkmış, 1949’da ise %46,9 ile en düşük seviyeye inmiştir. Sonraki yıllarda ise olağanüstü koşulların bir araya gelmesiyle tarım sektöründe hızlı bir büyüme meydana gelir.

1950–1953 arasında GSMH ortalama %10 gibi yüksek bir büyüme hızına ulaşmıştır. GSMH içinde tarımın payı %50 civarında iken, toplam ihracat içindeki payı,%70’e kadar çıkmıştır.⁵²Tarım sektörü hala milli ekonominin en önemli sektörlerinden birisidir.

SONUÇ

1923–1950 yılları arasındaki dönem reformist bir özellik gösterip, temel tarımsal yapıların oluşturulmasına yönelik politikalar ağırlık kazanmış ve bu politikaların uygulanmasıyla da gelişme sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemin en önemli özelliği, toprak faktörünün diğer üretim faktörlerine oranla daha bol olmasıdır. Bunun yanı sıra Tanzimat döneminde küçük üretici üretim birimleri tarafından yapılan tarımsal üretim, incelenen dönemde daha büyük birimler haline dönüşmüştür. Devletin tarımsal üretime daha önce görülmemiş bir tarzda müdahale etmesi, yönetimde bir takım yeni teşvik tedbirleri uygulaması ve tarıma yönelik çeşitli kanunlar çıkarması, üretimde itici bir rol oynamıştır.

İncelenen dönem içerisinde geçimlik bir üretim tarzı yerini, piyasa ilişkileri güçlenmiş bir yapıya bırakmıştır. Ayrıca fiskal yapı, Osmanlı’ya oranla çok daha köylüden yanadır. Aşarın kaldırılmasıyla tarım kesimi

⁵² Erdinç TOKGÖZ, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–1997)**, İmaj Yayınevi, Ankara, Ekim 1997, s.117.

üzerindeki vergiler büyük ölçüde azaltılarak verginin kazanca kaydırılması, tarım sektöründe üretim artışını da beraberinde getirmiştir.

1923–1950 arasındaki yıllarda, ilgili kurumlar tarafından belirlenen tarımsal gelişmeye yönelik hedefler, detaylı olarak günümüz politikacılarının belirlediği hedeflerin büyük çoğunluğunu kapsayan bir niteliktedir. Ayrıca bu dönemde hâkim üretim tarzı tarımdır ve tarım yapılan araziden daha fazla kullanılabilir atıl arazi vardır. Tarımsal üretimde kısıt olan emek ve sermaye faktörleridir. Tarım sektörünün GSYİH’da ki payı oldukça yüksektir. Özellikle incelenen dönemin son beş yılı tarımsal gelişme yıllarıdır.

Bu dönemin temel özelliği, alınan bütün önlemlerin özellikle de 30-40’lı yıllarda istenen sonuçları vermekte olmasıdır. 1940–45 yılları milli hâsılının, sınaî ve tarımsal üretimin sürekli düştüğü yıllardır. 1946–53 yılları ise tarımsal gelişme yıllarıdır. Tarım sektörünün Türkiye’nin milli hâsılından yüksek bir hisse alması ve faal nüfusun ziraatla iştiğal etmesi, bu sektörün hala milli ekonominin vazgeçilmez sektörlerinden biri olduğunu gösterir.

Bu açıdan nüfusunun büyük bir çoğunluğu ziraatla meşgul olan Türkiye, ekonomik bakımdan tamamıyla, ziraata bağlı olduğu düşünülürse, benzer şekilde refah düzeyi yüksek bir Türkiye kurmak, sanayimizi ilerletmek hususundaki gayelerimizin ancak zirai bakımdan ülkemizi teşkilatlandırmak; rasyonel ve ekonomik bir kurala kavuşturmak sayesinde gerçekleşebilir.

Türkiye’nin her türlü iktisadi kurtuluş ve kuruluş planları ihmal edilmiş, köy ekonomisinin canlandırılması ümidine dayandırılmaktadır. Bu sebeple köylüyü mutlaka pazar için üretim yapan, bu suretle de fabrikalarımızın sanayii imalatına müşteri olan bir vaziyete dönüştürmek lazımdır. Böylece Türkiye ekonomisi yavaş ta olsa modern bir görünüme girecek ve kurulmakta olan endüstrisi ve altyapısı ile ümit veren bir geleceğe yönlendirilebilecektir.

KAYNAKÇA

1. **AKSOY** Suat, **100 Soruda Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul: 1971.
2. **BARKAN**, Ö. Lütfi, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.
3. **BARKAN**, Ö.Lütfi, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980
4. **BAŞOL** Koray, **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Matbaası, İzmir: 1994.
5. **BORATAV** Korkut **Türkiye İktisat Tarihi 1908 – 1985**, IV. Cilt, Cem Yayınevi İstanbul: 1997.
6. **BORATAV** Korkut **Türkiye İktisat Tarihi (1908 – 1985)** , Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul: 1990.
7. **DİNLER** Zeynel, **Tarım Ekonomisi**, Ekin Kitabevi Yayınları, 4.Baskı, Bursa:1996.
8. **DURAN** Bünyamin, “Osmanlı Devletinin son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler” (1870–1914), **5. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, İstanbul: 21 – 25 Ağustos 1989.

9. **GÜRAN** Tevfik, **Zirai Politika Ve Ziraatta Gelişmeler, 1839–1876**”, 150. Yılında Tanzimat. (Yay: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: 1992.
10. **GÜRAN** Tevfik, “Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840–1910”, **Türk İktisat Tarihi Yıllığı**, Sayı:1,1987.
11. **HATİPOĞLU** Zeyyat-**AYSAN** Mustafa, **Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı** Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul: 1994.
12. **HATİPOĞLU** Zeyyat, **Türkiye İktisadının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul: 1993.
13. **HİÇ** Mükerrerem, **Türkiye Ekonomisinin Analizi**, Güryağ Matbaacılık, İstanbul: 1980.
14. **İLKİN** Rasih – **KÖKSAL** A., **Bilge, Türkiye’de İktisadi Politika Gelişimi**, Yapı Ve Kredi Bankası Yayını, Binbirdirek Mat, İstanbul: 1973.
15. **İTO**, **Tarım Destekleme Politikaları ve Sonuçları, ABO, AT ve Türkiye**, Yay. No. 1993–29 Can Matbaası İstanbul:1993.
16. **KARLUK** Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul: 1997.
17. **KASABA** Reşat, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi** (19 yy.), (Çeviren **EMİROĞLU** Kudret), Belge Yayınları İstanbul: 1993.
18. **KILIÇ**, Orhan, **Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997
19. **PAMUK** Şevket, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923–2000)**, Yurt Yayınları, Ankara: 1988.
20. **PAMUK** Şevket, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme (1820 – 1913)**, Yurt Yayınları, İstanbul: 1994.
21. **QUATAERT** Donald, “Osmanlı İmparatorluğunda Tarımsal Gelişme” (Çeviren. Ahmet Günlük), **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**.
22. **SÜMER** M. Esat, “Yurdumuzun Zirai Kalkınması,” **Tarım Bakanlığı Dergisi**, No. 10, 1948
23. **TABAKOĞLU**, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, Nisan 2000.
24. **TEKELİ** İlhan - **İLKİN** Selim, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, ODTÜ, Ankara: 1982.
25. **TEKELİ** İlhan - **İLKİN** Selim, “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923–2000**, Yurt Yayınları, Ankara:1988.
26. **TOBB**, **Türkiye’de Ekonomik Yapı Değişmeleri (1923–1988)**, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara: 1989.
27. **TOKGÖZ** Erdiç, **Türkiye’nin İktisadi gelişme Tarihi (1914–1997)**, İmaj Yayınevi, Ankara, Ekim 1997, s.117.
29. **TOPRAK** Zafer “Türkiye Tarımı Ve Yapısal Gelişmeler 1900–1950”, **Türkiye’de Tarımsal yapılar 1923–2000**, Yurt Yayınları Ankara: 1988.

DÜSTURLAR

1. Aşarın ilgası ile Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun, Kanun No:552,Cilt:3.
2. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Kanun No:4753,Cilt:26.
3. Ticaret borsalarının kurulmasına dair kanun, Kanun No:655,Cilt:6
4. Toprak Mahsulleri Ofisinin kurulmasına dair kanun, Kanun No:3491,Cilt:19.